

XVIII. Yüzyılda Ehl-i Örf ve Mütegalıbe Karşıında Kadı ve Naıpler

The Qadis and Naibs against the Officials and the Usurpers in the 18th Century

Ümmet Soydemir*^{1b}

Öz

Bu araştırma, ayân ailelerinin şehirlerin yönetiminde söz sahibi olduğu XVIII. yüzyılda kadı ve naıplerin ehl-i örf ve ahali karşındaki konumlarını ele almayı amaçlamaktadır. Araştırmada esas olarak Divanıhümayun kayıtlarından mühimme, atik şikâyet ve ahkâm defterleriyle ilgili hazırlanmış bilimsel çalışmalardan ve arşiv belgelerinden istifade edilmiştir. Söz konusu defterlerde devletin farklı kademelerinde rüşvet almakla itham edilen başta ehl-i örf zümresinin çeşitli kademelerindeki idareciler olmak üzere kadı ve naıpler aleyhinde çok sayıda hüküm bulunmaktadır. Buna karşılık aynı defterlerde kadıların çeşitli suçlarla itham edildiği hükümler kadar onların yaşadıkları sorunlara dair çok sayıda kayıt da yer almaktadır. Kadı ve naıplerin yaşadıkları bu sorunların başında mütegalıbe olarak da adlandırılan yerel güçlerin şehirlerdeki nüfuz mücadeleleri gelmektedir. Bu mücadelelerin ortasında kalan kadı ve naıpler, özellikle şehirlerin yönetiminin el değiştirdiği dönemlerde çeşitli suçlarla Divanıhümayun'a şikâyet edilmişlerdir. Kadı ve naıpler hakkındaki bu şikâyet kayıtları incelendiğinde XVIII. yüzyılda başta rüşvet ve iltimas olmak üzere bazı usulsüz uygulamalara meyleden kadı ve naıpler olsa da bu sayının genele oranla çok az olduğu; nüfuzlu ayân ailelerinin ve ehl-i örfün tahakkümü altında kalan kadı ve naıplerin bu güçlerle karşı karşıya geldiklerinde çeşitli suçlarla itham edildikleri sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Adliye Teşkilatı, Kadı, Naip, Rüşvet.

Abstract

This research aims to examine the position of the qadis and the naips vis-à-vis the customary people and the public in the 18th century, when the notable families had a say in the administration of the cities. In the research, scientific studies, and archive documents, vital records, waste complaints, and decree books from the Divanıhümayun records were used. In the books in question, there are numerous judgments against administrators at various levels of the customary class, as well as judges and regents, who were accused of accepting bribes at different levels of the state. On the other hand, the same registers contain numerous records of the problems that the judges faced, as well as the verdicts accusing them of various crimes. The most crucial problem experienced by the judges and the naips was the struggle for influence of the local powers, also called the mutegallibe, in the cities. The judges and naibs caught in the middle of these struggles were reported to the Imperial Council for various crimes, especially during periods when city administrations changed hands. When these complaint records about kadis and naips are examined, it is concluded that although some kadis and naips were inclined to some irregular practices, especially bribery and favoritism, in the 18th century, this number was very few compared to the general population; kadis and naips who were under the domination of influential notable families and the people of custom were accused of various crimes when they confronted these powers.

Keywords: Ottoman Empire, Judicial Organization, Qadi, Naib, Bribery.

* Sorumlu yazar - Corresponding author & Kahramanmaraş İstikla Üniversitesi ummetsoydemir@gmail.com

Araştırma Makalesi - Research Article & Benzerlik / Similarity: 6

Başvuru - Submitted: 25 Haziran 2025 & Kabul / Accepted: 11 Ekim 2025

Atıf & Citation: Soydemir, Ü. "XVIII. Yüzyılda Ehl-i Örf ve Mütegalıbe Karşıında Kadı ve Naıpler", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 28 (2026): 175-196.

Giriş

Kökene eski İran imparatorluklarına dayanan Orta-Doğu devlet anlayışında adil bir yönetim hükümdarın otoritesinin dayanağıdır.¹ Osmanlı devlet yönetiminin ilkelerini derinden etkileyen bu anlayış, hükümdarın otoritesini temsil eden adaletin tesisini, devletin temel yükümlülüğü olarak görmüştür.² Bu yüzden ilk Osmanlı hükümdarlarından Orhan ve II. Murad sabahları saray kapısı önünde yüksek bir yere çıkarak doğrudan doğruya ahalinin şikâyetlerini dinlemiş, hüküm vermişlerdir.³ Sultan Orhan ve II. Murad'ın bu uygulaması, Abbasiler döneminde kurumlaşan, Mezâlîm Divanı'nın⁴ Osmanlıların ilk dönemlerindeki uygulamasıdır. Osmanlı Devleti zamanla mezâlîm divanının yetkilerini çeşitli derecedeki mercilere aktarmış, şikâyet kabulünü tek bir müesseseye bırakmamıştır.⁵

Devletin en üst idari ve siyasi organı olması yanında yüksek mahkeme olan Divanihümayun, toplumun her kesiminden insanların haksızlığa uğradıklarında başvurabildikleri en yüksek mercidir.⁶ Divanihümayun'un yanında veziriazam başkanlığında toplanan İkinci Divanı, Çarşamba ve Cuma Divanları ile Kazasker Divanı, Sancak ve Eyalet Divanları da ahalinin şikâyetlerini doğrudan iletebildikleri mercilerdir.⁷ Osmanlı kadılarının şer'î davalar yanında idari davalara da bakma yetkileri kadı mahkemelerinin mezalim mahkemelerinin işlevlerini üstlenmeleri anlamına gelmiştir. Bu bakımdan kadı mahkemeleri taşrada, reaya ve askerîlerin yalnızca adli davaları için değil idarî meseleleri için de başvurdukları bir merci olmuş, kadılar çözüme kavuşturamayacaklarını düşündükleri meseleleri bir mektupla Divanihümayun'a bildirmişlerdir. Bu yönüyle kadı mahkemeleri ahalinin şikâyetlerini Divanihümayun'a ulaştıran bir araç da olmuştur.⁸

Zulme uğrayanların haklarını aramak için başvurdukları kadılar, devlet görevlileri olmaları hasebiyle zaman zaman eyâlet divanlarına ya da Divanihümayun'a şikâyet edilmişlerdir.⁹ Bu şikâyetlerde çoğunlukla kadılar, yaptıkları iş ve işlemlerde kanunla belirlenmiş oranlardan fazla ücret talep etmek, mütegalibe zümresiyle iş birliği yaparak

¹ Halil İnalcık, "Şikâyet Hakkı: 'Arz-i Hâl ve 'Arz-i Mahzarlar", *Osmanlı Araştırmaları* VII-VIII. (1988): 33.

² Pál Fodor, "Sultan, Imperial Council, Grand Vizier: Changes in the Ottoman Ruling Elite and the Formation", *Acta Orientalia Academia Scientiarum Hungaricae* 47 (1994): 71; Bülent Arı vd., ed., *Adâlet Kitabı*, 2.Baskı (Yeditepe Yayınevi, 2015), 155-56.

³ Arı vd., *Adâlet Kitabı*, 157.

⁴ Celal Yeniçeri, "Mezâlîm", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1. Baskı (Türkiye Diyanet Vakfı, 2004), 29:516-17.

⁵ Murat Tuğluca, *Osmanlı Devlet Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, 3. Baskı (Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2024), 1.

⁶ Ahmet Mumcu, "Divan-ı Hümayun", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, 1994), 9:431.

⁷ Osmanlı Devleti'nde şikâyet kabul eden merciler hakkında daha geniş bilgi için bk. Tuğluca, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde*, 30-48.

⁸ Tuğluca, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde*, 46.

⁹ Tuğluca, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde*, 43.

zulmetmek ve rüşvet almakla itham edilmişlerdir.¹⁰ Peki, yüksek dereceli medreselerden mezun olmuş üstün ahlaklı ve ilmi ehliyet sahibi kadılar¹¹ nasıl olup da rüşvet ve iltimasa meydelebilmişlerdi? İçlerinde vazifesini layıkıyla ifa eden yok muydu? Rüşvet ve adam kayırma Osmanlı adliyesinde gerçekten yaygın mıydı? Ehl-i orfe istinaden ahalie zulmetmekle itham edilen kadı ve naipler ehl-i orf ile isteyerek mi iş birliği yapmışlardı yoksa içtimai şartlar onları mecbur mu etmişti?

Tarafların Divanühümayun’a ulaşan müteakip arzuhallerinin karşılaştırılması suretiyle yukarıdaki sorulara cevaplar aradığımız bu çalışmada, bazı münferit hadiseler dışında Osmanlı adliyesinde rüşvet ve iltimasın yaygın olmadığı, taşrada ayân ailelerinin güçlendiği XVIII. yüzyılda kimi zaman kadıların bu yerel güçlerle iş birliği yapmadıkları için şikâyet edildikleri görülmüştür. Tarafların karşılıklı şikâyetlerini incelemeyen önce Osmanlı Devleti’nde kadılık müessesesi ile kadı ve naiplerin rüşvetle itham edilmelerine sebep olan uygulamaları ana hatlarıyla ele almanın konuyu daha anlaşılır kılaçağını düşünüyüz.

1. Osmanlı Devleti’nde Kadılık Müessesesi

Devletlerini adalet ilkesi üzerinde inşa eden Osmanlılar beylik döneminden itibaren yeni fethedilen yerlere idareyi temsilen bir subaşı atarken hukuku temsilen de bir kadı atamıştır. Osmanlı kadısı Osmanlı Devleti’nden önceki İslam devletlerindeki meslektaşlarına göre daha geniş yetkilerle donatılan, adliye ve mülkiye görevlisidir. Ayrıca tahsili, mesleğe girişi ve terfii itibarıyla gelişmiş bir hiyerarşiye ve kurallar bütününe tabidir.¹² Bir dânişmendin kadılık mesleğine girebilmesi için sahn ya da altmışlı medreselerden mezun olduktan sonra, şeyhülislam, kazaskerler, İstanbul, Edirne, Bursa kadılıkları başta olmak üzere Mısır, Şam Haleb, Mekke, Medine ve Bağdat kadıları ile en az “dâhil” seviyesindeki medreselerin müderrislerinin hizmetine girmesi bu kurallardandır. Bir tür staj dönemi olan bu hizmetlerinin sonunda dânişmendler hocalarına tahsis edilen kadrolar vasıtasıyla kazaskerlik dairesince tutulan mülazım defterlerine kaydolur, sırası geldikçe ilmiye silkine girmeye hak kazanırlar.¹³ “Bir kimseye veya bir yere bağlanmak bir işte sürekli olmak” anlamındaki *mülâzemet*¹⁴ terimiyle ifade edilen bu

¹⁰ Tuğluca, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde*, 207-8.

¹¹ Ekrem Buğra Ekinci, “Osmanlı Devleti’nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3, sy 5 (2005): 418.

¹² İlber Ortaylı, “Kadı”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, 2001), 24:69.

¹³ Yasemin Beyazıt, *Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, 1. Basım (Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 28.

¹⁴ Beyazıt, *Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, 34; Cihan Kılıç, “Osmanlı İlmiye Teşkilatında Kariyer Sistemi”, *Turkish Academic Research Review* 3, sy 1 (2018): 155, <https://doi.org/10.30622/tarr.425221>; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*, 4. Baskı (Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 55; Mehmet İpşirli, “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı”, içinde *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, I (IRCICA, 1994), 257.

sisteminin ortaya çıkışında, Fatih dönemiyle birlikte başlayan merkezileşme önemli bir rol oynamıştır.¹⁵

Mülâzemet sisteminde yüksek dereceli ulemaya dânişmendlerini ilmiye zümresine dâhil edebilmeleri için çeşitli kadrolar tahsis edilmiş, dânişmendler bu kadrolardan ilmiye mesleğine adım atmışlardır.¹⁶ Mülâzemetin bir diğer anlamı ise iki görev arasındaki bekleme süresidir. Osmanlı Devleti'nde belirli sürelerle tayin olunan askerî zümre mensuplarının müddetlerini tamamladıktan sonra yeni bir göreve atanana kadar mâzul olarak bekledikleri dönem de mülâzemet olarak adlandırılmıştır. Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde kadılar süresiz olarak göreve getirilirken zamanla taliplerin artması herkese yetecek mansıpların bulunmaması sebebiyle bu usulden vazgeçilmiş; XVI. yüzyılın sonlarında kadıların görev süreleri önce üç yıla sonraki yüzyılda iki yıla ve nihayet mevleviyet olarak adlandırılan yüksek dereceli kadılıklarda bir yıla diğer kadılıklarda ise yirmi aya indirilmiştir.¹⁷ Mülâzemet, kadı veya müderrisin örfi müddetini tamamlayıp yeni bir göreve atanıncaya kadar İstanbul'da kazaskerlik divanlarını takip etmesiyle başlar, yeni bir göreve atanmada azilde öncelik değil mülâzemette öncelik göz önünde bulundurulur.¹⁸

Bir tür staj dönemi ve meslek içinde eğitim olan bu usul zamanla adalet teşkilatında sıkıntıların doğmasına sebep olmuştur. XVII. yüzyılda kaleme alınmış bir ıslahat risalesinin müellifi ilmiye mensuplarının beş altı yıl kadar süren bu mülâzemetleri sebebiyle geçim sıkıntısından kitaplarını satmak zorunda kaldıklarını ve kimilerinin rüşvete meylettiğini belirtir.¹⁹ 17. yüzyıl ıslahat risalelerinin²⁰ müellifleri de toplumun tüm

¹⁵ Beyazıt, *Osmanlı İlmîye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, 32.

¹⁶ Bunlardan biri *muidlikten* ya da *iâdeden* mülâzemet olarak adlandırılan kadrodur. Bu kadro ile bir müderris başka bir medreseye hareket ettiğinde, emekli olduğunda, görevine son verildiğinde, kadılığa geçtiğinde ya da vefat ettiğinde ayrıldığı medresedeki bir muidini ilmiye zümresine katar. Yüksek dereceli ulemanın talebelerini ilmiyeye dâhil ettikleri bir diğer kadro *teşrif* olarak adlandırılan kadrodur. Terakki ettiklerinde, sefere katıldıklarında, cülûs ve şehzâde doğumlarında bu kadro ulemaya tahsis edilir. Yüksek dereceli ulema, üstün başarı gösteren ya da hizmetinden memnun kaldıkları dânişmendlerini kimi zaman müstakil olarak arz edebilmiştir. Bu yolla ilmiye mesleğine girme *müstakilen* mülâzemet olarak adlandırılmıştır. Padişahın cülûsu, sûr-ı humâyûnlar, kazanılan zaferler neticesinde ilmiye zümresine yeni katılacak adaylar için açılan kadrolar ise *nevbet* olarak adlandırılmıştır. Bunların yanında şeyhülislamın fetva eminliği, kazaskerler ise *tezkirecilik* kadrolarından her altı ayda bir dânişmendlerini ilmiye zümresine katmışlardır. İlmîye zümresine giriş usulleri hususunda daha geniş bilgi için bk. Beyazıt, *Osmanlı İlmîye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, 49-93; Yasemin Beyazıt, "Esaretten Mülâzemete Üsküplü Alaeddin", içinde *İmparatorluğun Öteki Yüzleri Toplumsal Hiyerarşi ve Düzen Karşısında Sıradan Hayatlar*, 1. Baskı, ed. Fırat Yaşa (Koç Üniversitesi Yayınları, 2020), 186; Mehmet Aykanat, "Klasik Dönemde Osmanlı Devletinde Hâkim Adaylığı: Mülâzemet", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, sy 34 (2018): 165-88.

¹⁷ Mehmet Akif Aydın, "Mahkeme", içinde *Mahkeme* (Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), 27:343.

¹⁸ Mehmet İpşirli, "Mülâzemet", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, 2020), 31:536; Beyazıt, *Osmanlı İlmîye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, 30.

¹⁹ Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler II Kitâb-ı Mesâlihi'l-Müslîmin ve Menâfi'l-Mü'minin* (1980), Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayinevi), 2-3.

²⁰ Bu ıslahat risalelerinin değerlendirilmesi için bk. Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı Devleti'nde Çözüm ve Gelenekçi Yorumcuları* (Dergah Yayınları, 2017).

kesimlerini etkileyen ahlakî çürümenin ve yönetimdeki bozulmanın temel sebeplerinden birinin rüşvet olduğu hususunda ağız birliği etmektedirler.²¹ Öyle ki Kitâb-ı Müstetâb müellifi rüşvetin yaygınlığını “*Asitâne-i Sa’âdetde olan cemî’-i ehl-i menâsib yirmi beş ve otuz yıldan berû rüşvet tarikine sâlik olmuşlardır ve rüşveti dahî bir mertebeye iletmışler ki hedâyâ deyû âşikâre kapudan kapuya virilür ve alınır olmuştur. Eğer ulemâ ve eğer vukelâ-yı devlet mâbeynlerinde bir âdet-i hasene olmuştur ki el-i yâzû bi’l-lâh mübâh mertebesine iletmışlerdir.*” şeklinde ifade etmiştir.²²

Müelliflerin “kapudan kapuya virilür ve alınır olmuştur” şeklindeki serzenişlerinin temelinde merkez ve taşra idari birimlerine yapılan atamalarda caize adıyla alınan ücret bulunmaktadır. Osmanlı Devleti’nde devlet erkini elinde bulunduran padişahın vekili sıfatıyla, yüksek dereceli devlet ricalinin yaptıkları atamalardan ücret alması uygulaması XVI. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış ve zamanla olgunlaştırılmıştır. Sadrazam ve sadaret kethüdasının şahsi harcamaları kadar devlet hizmetleri için de sarf ettikleri caize, XVIII. yüzyılın ortalarında toplumun tamamen kabullendiği bir uygulama olmuş hatta devlet bu uygulamanın suiistimal edilmesini önlemek için zaman zaman düzenlemeler yapmıştır. Osmanlı Devleti hazinesinde caize adıyla bir vergi kaydının olmaması ve maliye muamelelerinden farklı bir biçimde tahsil edilmesi bu uygulamanın nüfuzlu devlet adamlarının bir rüşvet kapısı gibi algılanmasına yol açmıştır.²³

Bir mansıba atanan kadı ve naiplerin aldıkları beratlar için Divan katiplerine ödedikleri berat harcı da yukarıda bahsi geçen caize uygulamasına benzetilmektedir. Bu harç alınmadan kazasker mektubu yazılmaması padişah fermanıyla emredilmiştir.²⁴ Kadı atamalarından alınan berat harcının Divan katiplerince suiistimal edilip edilmediği tespit edilememiştir. Ancak berat harcının da caize gibi suiistimal edilmiş olabileceği muhtemeldir.

Kadılık teşkilatında suiistimale açık bir başka husus arpalık uygulamasıdır. Bu uygulama da naiplerin zaman zaman görevlerini suiistimallerine neden olmuştur. Zira mevleviyet payeli ulema görevleri esnasında maaşlarına ilaveten tahsis edilen arpalıklarına²⁵ gitmez; yerlerine fıkıh alanında kendi kaza dairesinde davalara bakabilecek

²¹ Yılmaz Kurt, *Koçi Bey Risalesi*, 4. bs (Akçağ Yayınları, 2018), 95; Yücel, *Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler II Kitâb-ı Mesâlih-i l-Müslimîn ve Menâfi’l-Mü’minîn*; Ensar Köse, *Düstûru’l Amel li- Islâhi’l-Halel*, 1. Baskı (Büyüyen Ay Yayınları, 2016); Kaan Kocaman, “XVII. Yüzyılda Osmanlı’da Rüşvet” (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2019).

²² Yaşar Yücel, *Kitab-ı Müstetab Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler* (Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974), 23.

²³ Osmanlı Devleti’nde makamların para karşılığı satılması uygulaması hakkında daha geniş bilgi için bk. Muzaffer Doğan, “Osmanlı İmparatorluğunda Makam Vergisi: CAİZE”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy 7 (2002): 35-74.

²⁴ Mustafa Şentop, “Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik Kurumu (XVIII. Yüzyıl Sonlarına Kadar)” (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002), 118.

²⁵ Cahit Baltacı, “Arpalık”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, 1991), 3:392; İsmail Gündoğdu, “The Ottoman Ulema Group and State of Practicing ‘Kaza’ Authority

seviyede medrese eğitimi görmüş²⁶ naipleri iltizamla görevlendirirlerdi.²⁷ Bu usuldeki suiistimallerin yaygınlaşması ve naipler aleyhindeki şikâyetlerin artması sebebiyle Şeyhülislam Kâmil Efendi'nin konağında III. Selim'in huzurunda tertip edilen Meclîs-i Şûrâ'da, arpalık ve maişet olarak kadılara tevcih edilen kazalarda iltizam usulüyle naip atanmaması yönünde H. Evâsıt-ı Şevval 1203'te (5-13 Temmuz 1789) karar alınmıştır.²⁸

Osmanlı içtimai ve idari yapısında meydana gelen bozulmalarla ilgili yakınmalar, devrin şairlerinin şikâyetname türü eserlerine de yansımıştır. Bu eserlerde de dile getirilen en önemli sorun rüşvettir.²⁹ XVIII. yüzyılın önemli şairlerinden Nâbi, kadı ve naiplerin bir mezattaymışçasına karar verdiklerini, rüşveti daha fazla vereni haklı çıkardıklarını dile getirmiştir.³⁰ Bu durum Osmanlı dönemi kadılık müessesesi ile ilgili son dönem araştırmalarına Osmanlı adliye teşkilatında rüşvet ve iltimasın yaygın bir hastalık olduğu şeklinde de yansıtılmıştır. Bu araştırmalarda çoğunlukla kadıların rüşvet ve iltimasa meyledip, ehl-i örf ile iş birliği yaparak ahaliye zulmettiklerinden bahsedilmektedir.³¹ Gerçekten de Şikâyet, Ahkâm ve Mühimme defterlerinde kadı ve naiplerin usulsüzlükleri hakkında şikâyetler bulunmaktadır. Ancak aynı defterlerde kadı ve naiplerin ahaliden ve mütegalibe zümresinden şikâyetleri de yer almaktadır. Gerek ahalinin kadı ve naipler aleyhindeki gerek kadı ve naiplerin ahali ve ehl-i örf ile mütegalibe zümresi hakkındaki şikâyetler bir arada değerlendirildiğinde bütün olumsuzluklara rağmen çok az sayıda kadı ve naibin rüşvet ve iltimas yoluna saptığı anlaşılmaktadır.

During the 18Th Century" (Doktora Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 63-64.

²⁶ Mehmet İpşirli, "Naib", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, 2006), 32:312.

²⁷ Mehmet Akif Aydın, "Osmanlı'da Hukuk", içinde *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I., ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, I (Yıldız Matbaacılık, 1994), 399.

²⁸ Erbuğ Ercelebi, "190 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s.98-198)" (Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), 123.

²⁹ Bu hususta daha geniş bilgi için bk. Murat A. Karavelioğlu, "Sâati ve Şikâyet-Nâmesi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy 23 (2010): 131-66.

³⁰ haz. Mahmut Kaplan, *Nâbi Hayriyye* (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2019), 14-15.

³¹ Muhammed Nuri Tunç, "Kadı ve Naiplerle İlgili Divân-ı Humâyûn'a Yansıyan Şikâyetler: 35 Numaralı Atık Şikâyet Defteri Örneği", Türkiye Adalet Akademisi, t.y., 639-56; Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet (Özellikle Adli Rüşvet)*, 1.Baskı (Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1969); Ali Gökhan Gölçek, "Osmanlı Devleti'nde Rüşvetin İzleri: İstanbul Kadı Sicilleri Üzerinden Sosyo-Ekonomik Bir İnceleme", *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10, sy 38 (2023): 72-91, <https://doi.org/10.29228/TIDSAD.72058>; Feriha Karadeniz, "Complaints Against the Kadis and Abuses of Their Authority" (Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996); Kemal Daşcıoğlu, "Osmanlı Devleti'nde Rüşvet ve Sahtekarlık Suçları ve Bunlara Verilen Cezalar Üzerine Bazı Belgeler", *Sayıştay Dergisi*, sy 59 (2005): 20-25; Neslihan Fulin, "Osmanlıda Rüşvet ve Cezası", *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi* 1, sy 1 (2019): 26-35.

2. Ehl-i Örf ve Müttegallibe Karşısında Kadı ve Naipler

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde toplum askerî ve reaya olmak üzere iki ana sınıfa ayrılmaktaydı. Başta vergi muafiyeti olmak üzere birtakım imtiyazlara sahip olan askerî sınıfı ehl-i şer' ve ehl-i örf adı verilen iki zümreden oluşmaktaydı. Kadı, müftü ve müderrislerden oluşan zümre ehl-i şer' olarak adlandırılırken, bunların dışında kalan, padişahın idarî, askerî ve icraî yetkilerini temsil eden zümre ise ehl-i örf olarak adlandırılmıştır. Reayayı padişaha Allah'ın emaneti olarak gören Osmanlı siyaset anlayışı ehl-i örfün reaya ile münasebetlerini hassas bir denge üzerine kurmuştur. Merkezî idarenin güçlü olduğu dönemlerde bu denge korunurken merkezî idarenin zayıfladığı dönemlerde reaya aleyhine bozulmuş, ehl-i örf, reaya üzerindeki nüfuzunu genişletmek ve daha çok vergi toplamak istemiştir.³²

Taşra teşkilatında eyaletlerin en yüksek amiri beylerbeyidir. Osmanlı Devleti'nde ilk defa I. Murad, Lala Şahin Paşa'yı Rumeli'de fetihler yapması için beylerbeyi olarak tayin etmiş; 1393'te ise Yıldırım Bayezid Timurtaş Paşa'yı Anadolu beylerbeyi olarak görevlendirmiştir. Devletin ilk dönemlerinde beylerbeylerinin görev süreleri oldukça uzunken XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren vezir rütbeli beylerbeylerinin sayılarının artması, peş peşe ve uzun süreli seferler gibi sebeplerle beylerbeylerinin görev süreleri kısalmıştır.³³ Uzun süreli seferlerin bir başka olumsuz yanı eyaletlerin ve sancakların amirleri olan beylerbeyleri ve sancakbeylerinin sınır muhafazasında ve kalelerde görevlendirilmeleri olmuştur. Sınır boylarında görevli olup görev yerine gidemeyen beylerbeyleri ve sancakbeyleri yerlerine mütesellimler görevlendirmişlerdir. Mütesellim tayini XVIII. yüzyılda yaygın bir hal almış muhassıllık ve voyvodalıkla³⁴ yönetilenler hariç olmak üzere sancaklar mütesellimlerce idare edilmiştir.³⁵ Beylerbeyleri ve sancakbeyleri görevlendirecekleri mütesellimleri görev yerlerinde düzeni sağlayıp vergileri toplayabilecek kimselerden seçmeye çalışmışlar, bu sebeple özellikle XVIII. yüzyılda sancaklardaki mütesellimlikler yerli hanedan ailelerinin eline geçmiştir. Bu durum ayân adı verilen mahalli güçlerin sivrilmesinde bir basamak olmuştur.³⁶ Ayân tabirine XVI. yüzyıla ait belgelerde rastlanmaktadır. Ancak XVI. yüzyılın son yıllarında başlayıp,

³² Mehmet İpşirli, "Ehl-i Örf", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, 1994), 10:519-20.

³³ Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1.Baskı (Türkiye Diyanet Vakfı, 1992), 6:69-70.

³⁴ Voyvodalık uygulamaları hakkında daha geniş bilgi için bk. Erol Özvar, "Voyvoda", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1. Baskı, c. 43 (Türkiye Diyanet Vakfı, 2013); Mehmet Beşirli, "Tokat Voyvodalığı (1774-1842)", *Belleten* 69, sy 254 (2005): 161-216, <https://doi.org/0.37879/belleten.2005.161>.

³⁵ Mehmet Zahit Yıldırım, "Osmanlı'da Mütesellimlik Kurumu ve Karahisar-I Sâhib ve Konya Mütesellimi Ali Ağa", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 9, sy 1 (2014): 98.

³⁶ Yücel Özkaya, "Mütesellim", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1.Baskı (Türkiye Diyanet Vakfı, 2006), 32:203.

XVII. yüzyılın ilk yarısı boyunca Anadolu’da meydana gelen çeşitli isyanlar³⁷, yeniçeri ocağındaki bozulmalar³⁸, vüzera ve ulema arasındaki iktidar mücadelelerinin³⁹ yanında fetihlerin durması ve buna bağlı olarak tımar sistemindeki yozlaşmalar⁴⁰ gibi etkenlerle Osmanlı’nın klasik merkezîyetçi idari yapısı sarsılmış, buna mukabil ekonomik güçleri ve bulundukları makamlar itibarıyla nüfuzlu kişiler olan ayânlar yerel güçler olarak ortaya çıkmışlardır.⁴¹

Reayayı ehl-i örf karşı korumak isteyen devlet, kadılara yargı yetkisi yanında ehl-i örfün tasarruflarının kanunlara uygunluğunu denetleme görev ve yetkisi de vermiştir. Bu durum Osmanlı taşrasında ehl-i örf görevlileri ile kadıları zaman zaman karşı karşıya getirmiştir.⁴² Bununla birlikte Divanhümayun’a ulaşan kadı ve naipler aleyhindeki şikâyetlerin büyük çoğunluğunda onların ehl-i örf istinaden ahaliye zulmettiklerinden bahsedilmektedir. Ancak gerçekten de öyle miydi?

Anadolu’nun farklı bölgelerinden farklı tarihlerde Divanhümayun’a ulaşan şikâyetler, eşkıyaların ya da mütegalibe olarak da adlandırılan bu yerel güçlerin karşısında kadı ve naiplerin çaresiz kaldıklarını göstermektedir. H. 1111 senesi Cemaziyülevvel ayı başlarında (25 Ekim - 4 Kasım 1699) Menteşe sancakbeyi Halil Paşa’ya ve Menteşe kadısına gönderilen hükümde bu durum açıkça görülmektedir. Çok sayıda adamıyla valinin kethüdasını astıracak kadar güç kazanan Pîrnaz (Dalaman) kazası sakinlerinden Sarıca Osman, naiplerin işlerini yapmalarına engel olup istediği kişiyi kazaya naip olarak tayin ettirebilmiştir.⁴³ Kars-ı Zulkadriye voyvodası ile Maraş kalesi

³⁷ Anadolu’da meydana gelen isyanlar hakkında daha geniş bilgi için bk. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası “Celali İsyanları”*, 2. Baskı (Yapı Kredi Yayınları, 2013); Mücteba İlgürel, “Celali İsyanları”, içinde *İslam Ansiklopedisi*, 1. Basım, c. 7 (Türkiye Diyanet Vakfı, 1993).

³⁸ Yeniçeri teşkilatındaki bozulmalar hakkında daha geniş bilgi için bk. Abdulkasım Gül, *Yeniçeriliğin Tarihi 1*, 1. Basım (2022, Küre Yayınları), 74-87.

³⁹ Günhan Börekçi, “İnkırâzın Eşiğinde Bir Hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı Siyasî Krizi”, *Divan*, sy 26 (2009): 47.

⁴⁰ Yücel Özkaya, “18. Yüzyılın Sonlarında Tımar ve Zeametlerin Düzeni Konusunda Alınan Tedbirler ve Sonuçları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sy 32 (1979): 219-54.

⁴¹ Ayânlık müessesesinin ortaya çıkışı ve devletin bunlarla mücadeleleri hakkında daha geniş bilgi için bk. Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Âyânlık* (Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014); Nejla Doğan, “The Phenomenon of Ayanlık and th Dynamicsin the Formation Process: The Case of Kayseri Sanjak”, *History Studies International Journal Of History* 13, sy 4 (2021): 1163-84; Mustafa Kaya, “18. Yüzyılda Ankara’da Ayânlık Mücadeleleri”, *Hacettepe Üniversitesi Tırkîyat Araştırmaları Dergisi* 17, sy 17 (2012): 119-38; Eşref Temel, “Konya’da Ayânlık (1639-1839)” (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017); Mehmet Zahit Yıldırım ve Ümmet Soydemir, *XVIII. Asırda Maraş’ta Ayan Ailelerinden Dulkadiroğulları ve Bayezidoğullarının İktidar Mücadelesi*, 17, sy 2 (2022): 174-87, <https://doi.org/10.48145/gopsbad.1121778>; Yuzo Nagata, *Tarihte Ayanlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir Deneme* (Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997).

⁴² Muharrem Midilli, “Osmanlı Taşrasında Ehl-i Örf Karşı Kadılar yahut Kânûn-i Kadîmin Ehl-i Şer’ Bekçileri (1453-1586)”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 59 (2020): 79-83, <https://doi.org/10.15370/maruifd.846118>.

⁴³ Recep Temel, “111 Numaralı Mühimme Defterinin 168.-337. Sayfalarının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi” (Yüksek Lisans Tezi, Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 48.

dizdârına gönderilen Temmuz 1729 tarihli hükümdeyse, Tatarlı, Bayadlı, Öksüzlü ve Babanlı cemaatleri eşkiyalarının suçlarını gizlemek için Kars-ı Zulkadriye kadısı Sey-yid Şeyh Ali'yi 9 gün boyunca zincire vurup tehditle iyi hallerine dair ilam aldıkları görülmektedir.⁴⁴

Can güvenliklerinin olmadığı eşkiya ve mütegalibe arasında kalmış olan naiplerin bu şartlarda hakkaniyetle hüküm veremeyecekleri muhakkaktır. Kadı ve naiplerin yerel güçler karşısında düşükleri hali gösteren bir başka misal Maraş'ın ileri gelenlerinin 1702 senesinin ilk aylarında Divan'a gönderdikleri mahzarda görülmektedir. Bu mahzarda ahaliden çeşitli gerekçelerle zorla akçe alan Maraş çavuşlar kethüdası Ahmed ve kardeşi Kızıl Ali'nin bir gece altmış silahlı adamla mahkemeyi basıp hâkimin parmağındaki mührü zorla aldıkları ifade edilmiştir. Bunun üzerine Maraş beylerbeyine gönderilen emirle ahalinin şikâyetinin aslını ortaya çıkarıp Divan'a bildirmesi emredilmiştir.⁴⁵ Maraş beylerbeyinin bu hadiseyle ilgili başkente gönderdiği rapor şimdiye değin tespit edilemediği için ahalinin şikâyetlerinin hakikati ne derece yansıttığı bilinmemektedir. Ancak suçlanan kişinin ehl-i örf mensubu olması dikkat çekicidir.

Maraş'taki bu mahkeme baskınından yedi yıl kadar sonra Antep kazasında da benzer bir vaka meydana gelmiştir. H. Evâsıt-ı Cemaziyelevvel 1121 tarihli (Temmuz 1709) hükme göre, Antep vergi malikânesinin üçte bir hissesine mutasarrıf olan Mustafa, birkaç yüz adamla Antep mahkemesini basmış, dört ay boyunca başkentten gönderilen emirlerin icrasına engel olmuş ayrıca diğer malikânecilerden Ahmed'e saldırarak tehdit etmiştir. Bu suçlarından dolayı uzak bir adaya sürgün edilmesi için Antep naibi tarafından başkente mektup gönderilerek hükm-i hümayun talep edilmiştir.⁴⁶ Bu kayıttan dört yıl sonraki (Ağustos 1713) tarihli bir başka mühimme kaydında bizzat

⁴⁴ Ümmet Soydemir, *XVIII. Asır Maraş Kazası'nda İdari Yapı ve Sosyal Hayat*, 1. Baskı (Kitabe Yayınları, 2023), 189.

⁴⁵ “Mar'aş beylerbeyisine ve monlâsına hüküm ki. Medîne-i Mar'aş 'ulemâsi ve e'imme ve hutebâ ve sâdat ve zu'emâ ve erbâb-ı tımar ve sâir ahalileri dergâh-ı mu'allama mahzar gönderüb medîne-i Mar'aşda sâkin Çavuşlar Kethüdası Ahmed ve karındaşı Kızıl Ali nâm kimesnler kendi hallerinde olmayub dâima fukarâyı tağrım ve sâir ehl-i 'örf taifesine gamz ve tecrîm ittirüb ehl-i 'ırzın 'ırzların hetk idüb te'addi ve tecâvüz eylediklerinden mâ'adâ hevâlarına tâbi' altmış nefer mikdârı kimesne ile yek-dil ve gice ile gelüb mahkemeyi basub sen ki Mar'aş kâdısı mevlânâ-yı mûmâileyhsin cebr ile parmağından hatemin ahz ve nice beyaz 'arzlar ve hüccetler tahrir idüb bunun emsâli şerr ve fesâdatlarının nihâyeti olmadığını mahzar etmeleriyle siz ki mûmâileyhimâsız mahzar-ı merkûmun hilâf- mezkûr ihtimâli olmağla mahallinde keyfiyyet-i ahvâlleri tehaffus ve şikâyet olunduğu üzere ise ahz ve kal'abend olunub sıhhati üzere 'arz ve 'ilâm oluna deyu yazılmışdır. Fî Evâhir-i Ra 1114” bk. BOA, A.DVNSMHH., d., nr.112, s.322, Hkm. 1162

⁴⁶ Devocioğlu Yusuf'un sürgün kararında şu ifadeler yer almaktadır: “Rakka vâlisine Avretadası kadısı ve 'Ayntab naibine hüküm ki. Sen ki 'Ayntâb nâibi mevlânâ-yı mezkûrsun sūdde-i sa'âdetime mektûb gönderüb 'Ayntâb sâkinlerinden Devocioğlu Yusuûf nâm kimesnenin Divân-ı Humâyûnda kizbi zuhûr itmekle vilâyetine varmayub ve Âsitâne-i sa'âdetimde dahi durmayub diyâr-ı âhhara nefy ve iclâ olunmak üzere emr-i şerîfim virilmişken mezkûr Yusuf'un karındaşı olub hâlâ ber-vech-i mâlikâne 'Ayntâb sancağının sülûs hissesine mutasarrıf olan Mustafa ve refikleri Hafız Mehmed ve Dal İmam dimekle ma'rûf İlbeylî taifesinden Molla Süleyman ve Dam Veli oğlu Mehmed nâm kimesneler hevâlarına tâbi' tevâif-i iskândan birkaç yüz adem ile gâh mahkeme basmak ve gâh medîne-i merkûmenin sülûs-i sülûsân hissesine mutasarrıf olan Ahmed'in üzerine hücum idüb...”. Bk. BOA, A.DVNSMHH. d., nr.116, Hkm.697.

Divanühümayun'a müracaat eden Devocioğlu Yusuf, Muhzırbaşı Ali ve Hışış oğlu Mehmed iftira ile Antep'ten sürgün edildiklerini iddia ettikleri, Maraş beylerbeyi Mehmed Paşa'nın ve Antep sancağı mutasarrıfı Ahmed Bey'in de başkente gönderdikleri arzlarda söz konusu kişilerin iyi hallerine şahadet etmeleri üzerine affedildikleri görülmektedir.⁴⁷

Mahkeme baskını sebebiyle sürgün edilen Devocioğlu Yusuf'un daha sonra affedilmesi Devocioğlu'nun Maraş paşası ve Antep mutasarrıfı ile yakın ilişkileri olduğunu hatıra getirmektedir. Bu hadiseden sonra Antep'te kadıların ehl-i örf zümresi ve ahaliyle münasebetlerine dair bir kayıt tespit edilememiştir. Ancak 1730'da Antep'te meydana gelen bir başka mahkeme baskını Naip Mustafa'nın öldürülmesiyle neticelenmiştir. Cınayete adı karışanlardan ikisinin şehrin önemli ulema ailelerinden Basmacızâde Müftü Mehmed Efendi ve Ramazanzâde Ahmed Efendiler olması dikkat çekicidir. Maktulün oğlu Mehmed Emin'e göre babası, İran seferi sebebiyle merkezî yönetimin Antep'ten talep ettiği meblağı ahaliiden toplanan sâlyaneden⁴⁸ karşılamıştır. Ancak Antep'ten talep edilen meblağ merkezî yönetimin kararıyla affedilince Antep ahaliisi sefer için kendilerinden tahsil edilen meblağı kadıdan geri istemiş hadise bu sebeple ortaya çıkmıştır. Davalı taraftan Abdurrahman Efendi'ye göreyse naibin ahaliye zulmetmesi mahkeme baskınına ve neticesinde naibin öldürülmesine sebep olmuştur. Hadise ne sebeple meydana gelmiş olursa olsun 1732'de Antep naibi olan Ahmed Reşid Efendi İstanbul'a gönderdiği mektubunda şehrin ileri gelenlerinden bazı isimleri mahkeme baskınının müsebbipleri olarak zikretmiştir.⁴⁹

Ehl-i örfün adının karıştığı bir başka mahkeme baskını hadisesi Aksaray kazası naibi Mevlâna Osman'ın mektubu üzerine H. 1129 senesi Receb ayı ortalarında (Hazaran 1717) Konya Kalesi dizdârına hitaben kaleme alınan hükümde görülmektedir.

⁴⁷ “‘Ayntâb naibine ve kazâ-i mezbûrda yeniçeri serdarına hüküm ki. ‘Ayntâb sâkinlerinden Devocioğlu Yusuf zîde kadruhu ile Muhzırbaşı demekle ma'rûf Ali ve Hışış oğlu Mehmed nâm yeniçeriler gelüb bunlar kendü hallerinde olub hilâf-ı şer'-i şerîf vaz' u te'âddileri yoğiken ashâb-ı ağrazdan ba'zı kimesneler bunlara hilâf-ı vâkı' mevâd isnâd ve ifk ü iftirâ ile bir 'arz peydâ ve bunların diyâr-ı ahire nefy ve iclâ için emr-i şerîfim isdâr eylediklerin bildirüb ol bâbda istirhâm ve istida' ve mezkûr Devocioğlu Yusuf dergâh-ı 'âlî yeniçerileri çorbacılarından ehl-ı 'ırz kimesne olub mezbûrân Hışış oğlu ve Muhzır Ali nâm yeniçeriler dahî kendi hâllerinde olub ... dahl ve ta'arruz ve hilâf-ı şer'-i şerîf tecâvüzleri olmadığın Maraş beylerbeyi Mehmed Paşa ve ber-vech-i mâlikâne 'Ayntâb sancağı mutasarrıfı olan Ahmed Bey 'arz eylediklerin bi'l-fîl dergâh-ı muallâ yeniçerileri ağası olan el-Hac Ebubekir Ağa dâmmе uluvvuhu 'ilâm itmeğın fîmâ-ba'd kendü hallerinde olmak üzere merhameten afv olunmağla ıtlak ve sebîl-i tahliye oluna deyu yazılmıştır. Fî Evâil-i Şaban 1125. Bk. BOA, A.DVNSMHM., d., nr.121, Hkm.133.

⁴⁸ Kamu harcamaları için ihtiyaç duyulan meblağ 17. sonlarından itibaren kadı'nın başkanlığında, şehrin ileri gelenlerinden oluşan heyet tarafından belirlenen ahaliye tevzi edilmeye başlanmıştır. Bu hususta daha geniş bilgi için bk. Yakup Akkuş, “Osmanlı Maliyesi Literatüründe İhmal Edilmiş Bir Tartışma: Tevzi' Defterlerinden Vergi-i Mahsûsa'ya Geçiş”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sy 65 (2017): 29-62.

⁴⁹ Hüseyin Çınar, “18. Yüzyıl Ayntab (Gaziantep)ına Şehrin Önde Gelen Aileleri Üzerinden Bakmak”, içinde 4. *Millîterarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi* (Esenler Belediyesi Şehir Düşünce Merkezi, 2018), 89-90.

Mevlâna Osman'ın ifadelerine göre Aksaray'da ikâmet eden yeniçeri zümresinden Bektaş oğlu Kara Mustafa, Eskiabalı oğlu Mehmed, Bozoğlu Kel Nebi, Dellal Süleyman adlı kişiler bir cuma günü 150 kadar silahlı adamla mahkemeyi basıp mahkemede bulunan ulemaya ve ayân-ı vilayete hakaretler etmişler, önlerine gelenleri balta ve külünkle yaralamışlar hatta Cuma namazının kılınmasına dahi izin vermemişlerdir. Ahalinin, Karaman beylerbeyi ve önceki naipten aldıkları arzla hadiseyi Divan'a bildirmeleri üzerine söz konusu suçlular Yeniçeri Ocağı tarafından görevlendirilen bir memur tarafından yakalanmış, yargılanarak ıslah-ı nefis edinceye kadar Konya Kalesi'ne kalebend edilmişlerdir. Mevlâna Osman'ın başkente gönderdiği mektubunda mahkeme baskınına karışan yeniçerilerin, ailelerinin perişan oldukları gerekçesiyle aklarını talep ettiklerini bildirmesi üzerine bu yeniçeriler affedilerek serbest bırakılmışlardır.⁵⁰

Ehl-i örf mensupları ya da mütegalibe zümresinin mahkeme baskınlarına dair örnekleri çoğaltmak mümkündür.⁵¹ Ancak yukarıdaki örneklerde olduğu gibi çoğunda ehl-i örf görevlilerin niçin mahkeme bastıkları belirtilmemekte, yalnızca mütegalibe zümresinden ahaliye zulmeden kişiler olduklarından bahsedilmektedir. Ancak Maraş'ta mahkeme basmakla suçlanan Çavuşlar kethüdası Ahmed bu hadiseden evvel bir yıl kadar şehrin en üst idari makamı olan mütesellimlik makamında bulunmuştur.⁵² Antep'te mahkeme basan Mustafa, mâlikânecidir. Naibin öldürülmesiyle neticelenen 1730'deki mahkeme baskınının zanlıları ulema zümresindendir. Bu durum, Anadolu şehirlerinin idaresinde söz sahibi olan ayân ailelerinin nüfuz mücadelelerinde ve meşruiyet arayışlarında ehl-i örf karşısında bir denge ve denetleme unsuru olan kadılık makamının gücünden istifade etmek istediklerini göstermektedir.

Bu yüzden ahali tarafından Divanihümayun'a sunulan birçok şikâyet kadı ve naip ehl-i örf ya da sipah ve yeniçeri taifesiyle yek-dîl olmakla itham edilmişlerdir.⁵³ Örneğin, Hayfa kasabası sakinlerinden iken Kastamonu'ya yerleşen Naip Ömer, mütesellim ve voyvodalarla birlikte ahaliye zulmettiği için Kastamonu ahalisi tarafından Divanihümayun'a şikâyet edilmiştir. Bu şikâyet üzerine Naip Ömer'in Kastamonu'dan sürgün edilmesine karar verilmiş ancak malî kuvvetinden dolayı bu sürgün kararı uygulanamamıştır. Naiplerinden hoşnut olmayan Kastamonu ahalisi bir kez daha Divanihümayun'a müracaat ederek Naip Ömer'in sürgün edilmesini talep etmişler bunun üzerine Naip Ömer hakkında Kasım 1698'de bir kez daha ferman yazılmıştır.⁵⁴

Naip Ömer hakkındaki bu ikinci hüküm infaz edilebilmiş, Sinop Kalesi'ne kalebent edilmiştir. Ne var ki iki sene sonra Kastamonu ahalisinin kendisinden razı olduğu, iki

⁵⁰ Ömer Bıyık, "124 Numaralı Mühimme Defteri (H. 1128-1130)" (Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001), 228.

⁵¹ Başka bir örnek için bk. Seher Arafal, "128 Numaralı Atık Şikâyet Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi" (İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 97.

⁵² BOA, A.DVNSMHM., d., nr.112, s.171, Hkm.622

⁵³ BOA, ADVNSŞKT, d., nr.11, s.53; 35, s.304;

⁵⁴ Seniha Şen, "30 Numaralı Atık Şikâyet Defteri 1110 (1698) (İnceleme Metin)" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2018), 180-81.

sene önceki iddiaların aslı olmadığı bildirilince Ocak 1701’de affedilerek serbest bırakılmıştır.⁵⁵ Naip Ömer’in kalebent edilmesine sebep olan şikâyetle aynı dönemde, Maraş ahalisinden bazı isimler tarafından Divanühümayun’a sunulan bir arzuhalde, Halep sakinlerinden iken malî kuvveti sebebiyle Maraş’da iltizamla naipliği elde eden Seyyid Abdusselam, ehl-i örf zümresiyle iş birliği yapıp ahaliden haksız yere 26 kiseden fazla akçe toplamakla suçlanmaktadır. Bu şikâyet üzerine Naip Abdusselam’ı soruşturmak için Adana kadısı müvella olarak görevlendirilmiştir.⁵⁶ Adana kadısının raporunu tespit etmek mümkün olmamıştır. Ancak Maraş ahalisinin iki fırkaya bölündükleri ve birbirlerine karşı düşmanlıklarının bölgedeki huzuru bozduklarına dair Maraş beylerbeyine hitaben gönderilen hüküm⁵⁷ Abdusselam’ın şehirdeki nüfuz mücadelesinin ortasında kalmış olabileceğini hatıra getirmektedir.

Aynı tarihlerde Kastamonu’dan ve Maraş’tan Divanühümayun’a gönderilen arzu-hallerdeki ifadeler neredeyse birbirinin aynıdır. Kastamonu’daki misalde ahali tarafından şikâyet edilen naip önce cezalandırılmış sonra yine ahali tarafından gönderilen bir başka arzuhalde serbest bırakılmıştır. Kadı ve naiplerin bir arzuhalde ehl-i örfle yek-dîl olup ahaliye zulmetmekle suçlanıp bir başka arzuhalde haklarındaki iddiaların asılsız olduğunun bildirildiği birçok kayıt bulunmaktadır. Bu kayıtlar kadı ve naiplerin ahali ile münasebetleri hakkında fikir vermektedir.

3. Nüfuz Mücadelelerinde Ahalinin Konumu

Mütegalibe zümresinin şehir yönetiminde söz sahibi olduğu bir ortamda bulundukları bölgelerin sözü geçen yöneticileri, anlaşılmadıkları kadı ve naipleri ahaliyi teşvik ederek başta rüşvet ve iltimas olmak üzere çeşitli ithamlarla Divanühümayun’a şikâyet ettirmişlerdir. Rüşvet ve iltimas iddialarıyla naiplikten azledilen Kapudağı nahiyesi naibi Mustafa’nın görevden alınarak sürgün edilmesi ve affedilmesine dair H. Receb 1128 (Haziran 1716) ve H. Ramazan 1128 (Ağustos 1716) tarihli Mühimme kayıtları bu hususta ilgi çekici bir örnektir. Haziran 1716 tarihli ilk kayıtta, Kapudağı kazası ahalisinin bağlı oldukları Galata kadısı nezdine adam gönderip rüşvet ve zulmü sebebiyle naiplikten azledilen Mustafa Efendi’nin aslı vatanına gitmeyip kazada ikamet etmeye devam etmesinden şikâyetçi oldukları görülmektedir. Galata kadısı Ömer’in bu durumu bir ilam ile başkente bildirmesi üzerine Mustafa Efendi’nin başka bir yere sürgün edilmesi için Divân’dan Kapudağı naibine hitaben hüküm gönderilmiştir.⁵⁸

Mustafa Efendi hakkında sürgün kararı yazılmış ancak muhtemelen Mustafa Efendi’yi soruşturmak için müvella⁵⁹ olarak görevlendirilen Manyas kazası naibi el-hac

⁵⁵ Burcu Duzcan, “111 Numaralı Mühimme Defteri’nin 338.-507. Sayfalarının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi” (Yüksek Lisans Tezi, Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 278.

⁵⁶ Şen, “30 Numaralı Atık Şikâyet”, 202.

⁵⁷ BOA, C. DH., 76/3762.

⁵⁸ Bıyık, “124 Numaralı Mühimme Defteri”, 122-23.

⁵⁹ Muhammed Nuri Tunç, “Kadı ve Nâiblerin Soruşturulmasında Müvellâ Uygulaması (17. Yüzyılın Sonlarından 18. Yüzyılın Ortalarına)”, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 03 Ekim 2022, 163-94.

Ahmed Efendi başkente gönderdiği mektupta, ahalinin Mustafa Efendi'den memnun olduğunu ifade etmiştir. El-Hac Ahmed Efendi, İstanbul'daki evi yandığı için Erdek kazasındaki çiftliğinde ikamet eden Mustafa Efendi'nin aleyhindeki suçlamaların Kapıdağı subaşısının ve adamlarının iftirası olduğunu bildirince Mustafa Efendi hakkındaki sürgün kararı iptal edilmiştir.⁶⁰

Farklı tarihlerde kaleme alınmış iki kayıttan hakkındaki rüşvet iddialarının kasıtlı olduğu anlaşılan bir başka isim Çırpan kazası kadısıdır. Çırpan kazası ahalisinden Hatip Mustafa, Divanıhümayun'a bizzat müracaat ederek, Balcıoğlu Ahmed ve diğer iki kişinin karısını zorla alıkoyduklarını, naibe 35 kuruş vererek kendisini hapsedtirdiklerinden şikâyetçi olmuş bunun üzerine gerekli yargılamanın yapılması için H. 1123 senesi Safer ayı ortalarında (Nisan 1711) Filibe ve Çırpan kadılarına hüküm yazılmıştır.⁶¹ Ancak bu kayıttan bir buçuk ay sonra yazılan bir başka kayıttan Hatip Mustafa'nın mültezim olduğu ve söz konusu kişilerle vergi toplama sebebiyle anlaşmazlığa düştükleri anlaşılmaktadır.⁶²

Naippler ehl-i örf karşısında ahalinin hukukunu savunmaya kalktıklarında da benzer sorunlar yaşamışlardır. Örneğin, 1730 Eylül'ünde Divân'a şahsen müracaat eden Keçnos naibi Hüseyin, kazanın idaresinde söz sahibi olanların ahaliye zulmetmesine izin vermediği için kendisini haksız yere naiplikten azlettirmeye çalıştıklarını söyleyerek söz konusu kişilere karşı korunma talep etmiştir.⁶³

Nakibüleşraf Seyyid Mahmud'a arpalık olarak tevcih edilen Antep kazasında naip olan Mevlâna Emrullah'ın hâli Keçnos naibininkinden pek farklı değildir. Mevlânâ Emrullah 1742 senesinin yaz aylarında kaleme aldığı arzuhalinde, Antep ahalisinin görev süresi dolan naiplere zarar vermek kastıyla haksız ithamlarla yalancı şahitlerle dava ettiklerini dile getirmiş ve eğer hakkında bir şikâyet vuku bulursa kazaskerler huzurunda yargılanmasını talep etmiştir.⁶⁴ Esasında buradaki çatışmanın temelinde de askerî zümre mensupları arasındaki mücadele olmalıdır. Zira bu mücadelelerde kimi zaman taraflar

⁶⁰ Bıyık, "124 Numaralı Mühimme Defteri", 154.

⁶¹ Sergen Doğru, "118 Numaralı Mühimme Defteri'nin (s.1-128) Prut Seferi Esnasında Tutulan Hükümlerin Tasnifi, Değerlendirmesi ve Metni" (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2023), 81.

⁶² Doğru, "118 Numaralı Mühimme Defteri'nin (s.1-128) Prut Seferi Esnasında Tutulan Hükümlerin Tasnifi, Değerlendirmesi ve Metni", 155.

⁶³ Arafal, "128 Numaralı Atik Şikâyet Defteri", 194.

⁶⁴ "Ayntâb kazasında nâib-i şer' olan Mevlânâ Emrullah zîde ilmihü 'arzuhal gönderüb hâlâ nakibü'l-erşâf olan Mevlânâ Seyyid Mahmud edâmallahu tealâ fezâilihunun ma'îşeti olan 'Ayntâb kazasında nâibi olub lakin ahâli-yi 'Ayntâb öteden beru eşirrâdan olub kazâ-i mezbûrda nâib olanları ba'de'l-'azl ızzar kasd ve celb-i mâl sevdâsıyla esnâ-yı tarikde kimi da 'vâcî ve kimi şâhid olub gadr-ı küllî murâd eyledikleri 'âdât-ı müstemirreleri olmağın merkûma dahi ba'de'l-'azl esnâ-yı tarikde mevâd isnâd ve ızzâr kasdıyla gadr murâd iderler ise bir mahalde da 'vâları istima' olunmayub ancak âsitâne-i sa'âdedde divân-ı asafide kazaskerler huzurunda mürafa' olunmak için yedine havâle emri 'itâ olunmak babında istida' itmekle..." BOA, A.DVNS.AHK.ME. d. nr. 1, s.1, Hkm.3

Divânihümayun’a sundukları arzuhallerde haklı olduklarına dair iddialarını pekiştirmek için ahalinin mahzarlarını arzuhallerine eklemişlerdir.⁶⁵

Mevlâna Emrullah’ın bu şikâyetinden on bir sene sonra, 1753 senesinin Mart ayında Divân’a bizzat müracaat eden Amid naibi Ahmed de kanunsuz işlerine engel olduğu için şehrin ileri gelenlerinin kendisinden intikam almak için ahaliden bazı şerli kimseleri teşvik ederek asılsız ithamlarla dava edeceklerini, böyle bir durumda İstanbul’da yargılanmak istediğini ifade etmiştir.⁶⁶ Naip Ahmed’in Divan’a müracaatından bir ay sonraki bir başka kayıtta Amid kazası ahalisinin arzuhal göndererek, tamahkâr olarak niteledikleri Amid kazası naibini, mahkemedeki resmi işler için kanunla belirlenenden fazla akçe almakla ve ahaliden bedava yem ve zahire talep etmekle suçlamışlardır. Naip Ahmed’in Divan’a müracaatından bir ay sonra ahalinin arzuhalinin ulaşması tesadüf olmasa gerektir.⁶⁷ Naip Ahmed gerçekten de şehrin ileri gelenlerine ayak bağı mı olmuştu, ahali mi haklıydı? Ahali haklıysa bile Amid eşrafının onayı olmadan naibi şikâyet edebilirler miydi? Bu soruların cevapları hükümlerde bulunmamaktadır. Bununla birlikte Kayseri naibi Şeyh Ömer’in mektubu üzerine Maraş naibi ve mütesellimine hitaben yazılan Şubat 1746 tarihli hükümde, Maraş ahalisinin maruz kaldıkları zulmü şehrin ileri gelenlerinden korktukları için başkente bildiremedikleri ifade edilmektedir.⁶⁸ Eğer Amid’de de ahalinin ehl-i örf karşısındaki durumları Kayseri naibinin

⁶⁵ Ömür Yanar, “I Numaralı Maraş Ahkâm Defterinde Adıyaman (Hısn-ı Mansur, Behisni, Kahta, Gerger, Samsad)’a Gönderilen Hükümlerin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi” (Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2016), 89.

⁶⁶ Ahmet Zeki İzgöer, ed., *Divân-ı Humâyûn Sicilleri Diyarbekir Ahkâm Defterleri*, 1. Baskı, I (Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016), 631.

“Diyarbekir vâlisine ve Âmid kadısı mevlânâya hüküm ki, Âmid Kazâsı Nâibi Ahmed -zîde ilmuhû- gelip mevlânâ-yı mûmâileyh Diyarbekir’de nâib olmak takribiyle hengâm-ı hükûmetinde a’yan ve mütegalibeden bazı kimesnelerin mefâsidine ve hilâf-ı şer’ ve kanun tekâlif-i bâridelerine müsâ’ade eylemediğinden azli vaktinde hetk-i ırz ve ahz-ı intikâm sevdâsıyla eşirrâdan bazı kimesneleri tahrîk ü tezvîr da ‘vâlarıyla tekdîr u tahkîr ve ta’addîden hâlî olmayacakları zâhir u bedîhi olduğuna binâen ol makûle şerîr u müzevvir da ‘vâ sadedinde olanların da ‘vâları ol tarafda istimâ olunmayıp Asitâne-i sa’âdet’ime havâle olunmak üzere hükm-i hümayûnum sudûrunu ricâ eylediği ecilden vech-i meşrûh üzere havâle olunmak bâbında fermân-ı âlîşânım sâdır olmuştur. Fî evâili Ca. sene 1166”

⁶⁷ İzgöer, *Divân-ı Humâyûn Sicilleri Diyarbekir Ahkâm Defterleri*, I, 642-43.

“Âmid kazâsı civârında vâki’ Mevlânâ () kadısına hüküm ki, Âmid kazâsı ahâlisi arzuhâl edip kazâlarında nâib olan () nâm nâib ziyâde tama’kâr olmağla müftî ü meccânen yem ve yiyecek vesâir zahîre taleb eylediğinden mâ’adâ içlerinden biri fevt oldukça veresesinden sagîr ve sagîre ve gâib ve gâibe olmayıp cümle verese sığâr u kibâr olup kismet taleb etmezler iken cebren kismet edip ve resm-i kismet ziyâde olmak için müteveffanın metrukâtın ziyâde bahâya tutup ve resm-i akd-i nikâh ve hucec-i şer’iyye ve atiknâme vesâir arzlar için ve sicillâta sebt olunan kazıyyelerden resm-i sicil ve imzâ ve mürâseleden kanundan ziyâde akçelerin alıp bunun emsâli zulm ü ta’addîsinin nihâyeti olmadığın bildirip ol vechile olan zulm ü ta’addîsin men’ u def’ olunmak bâbında hükm-i hümayûnum ricâ yazdıkları ecilden kanun üzere amel olunmak için yazılmışdır. Fî evâhiri C. sene [1]166”

⁶⁸ BOA, A.DVNSAHK. ME, d., nr.1, s.141, Hkm.3

mektubundaki gibiye Amid naibi Ahmed, bir şekilde şehirdeki hâkim güçlerle karşı karşıya gelmiş olmalıdır.

Ahmed'in azledilip edilmediğini azledildiyse bile yeniden atanıp atanmadığını tespit etmek mümkün olmamıştır. Bununla birlikte şehrin yönetiminde söz sahibi olan ailelerle anlaşılmadığı için görevden azledilen naipler şehrin yönetiminde bir değişiklik olduğunda tekrar görevlendirildiklerine dair kayıtlar bulunmaktadır. Örneğin Maraş'tan Divanühümayun'a gönderilen H. 14 Rebiyülevvel 1183 (18 Temmuz 1769) tarihli arzualde şehrin ileri gelenleri hakkındaki şikâyet sebebiyle azledilen Naip İsmail'in tekrar Maraş'a tayin edilmesini talep etmişlerdir.⁶⁹

XVIII. yüzyıl boyunca kadı ve naipler aleyhinde Divanühümayun'a ulaşan bütün şikâyetleri tespit edip yorumlayabilmek mümkün değildir. Bununla birlikte Divanühümayun kayıtlarına dair ilmi araştırmalar kadı ve naiplerin ahali ile münasebetlerine dair fikir vermektedir. Osmanlı ülkesinin farklı bölgelerinden 1702 yılının Mayıs-Kasım ayları arasında Divanühümayun'a ulaşan şikâyetlerin kaydedildiği 35 numaralı Atık Şikâyet defterindeki 2420 hükmün 102'sinde yani %4,2 gibi çok az bir orandaki hüküm kadı ve naipler hakkındadır. Bunların bir kısmı da haksızlığa maruz kalan kadı ve naiplerin şikâyetleri üzerine kaleme alınmış hükümlerdir.⁷⁰ 1727 yılında Divanühümayun'a ulaşan şikâyetlerin kaydedildiği 112 numaralı atık şikâyet defterindeki, 1686 hükümdense 761'i çeşitli rütbelerdeki askerî zümre mensupları hakkındadır. Bunların 747'sinin ehl-i örf görevliler 14'ünün yani toplamda %1,8 gibi çok düşük bir oranda kadı ve naipler hakkındaki şikâyetler olması da oldukça dikkat çekicidir. Bu şikâyetlerdeyse kadı ve naipler rüşvet ve iltimasla itham edilmeyip mütegalibeden olmak ve eşraf ve ayânla iş birliği yapmakla itham edilmişlerdir.⁷¹ Bu verilerden de anlaşılacağı üzere mütegalibe zümresinin şehirlerin yönetiminde nüfuzunu arttırdığı XVIII. yüzyılda dahi Osmanlı adliyesinde rüşvet ve iltimas yaygın bir hastalık değildir. Ancak kadı ve naipler şehirlerin idaresinde söz sahibi olmak isteyen nüfuzlu ailelerin, eşraf ve ayânın iktidar mücadelelerinin arasında kalmışlardır.

⁶⁹ BOA, C. ADL., 73/4419.

⁷⁰ Tunç, "Kadı ve Nâiplerle İlgili Divân-ı Humâyûn'a Yansıyan Şikâyetler: 35 Numaralı Atık Şikâyet Defteri Örneği", 642.

⁷¹ Gül Yörük, "Osmanlı'da Toplum Devlet İlişkilerine Bir Örnek: 112 Numaralı Atık Şikâyet Defteri" (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 84-85.

Sonuç

Netice olarak, bir devleti meydana getiren müesseselerinin temel unsuru insandır. Her insanın da doğası gereği az ya da çok çeşitli kusurları, zaafları vardır. İnsan doğasındaki bu kusur ve zaaflar savaş, kıtlık, afet gibi sosyal hayatı derinden sarsan hadiselerde daha fazla gün yüzüne çıkar. Dolayısıyla merkezinde insanın olduğu her mekanizmada görülen aksaklıklar sosyal hayattaki kargaşa dönemlerinde artar. XVI. yüzyılın son yıllarında başlayıp XVII. yüzyılın ilk yarısı boyunca devam eden isyanlar, geleneksel Osmanlı devlet ve toplum yapısını sarsmış, merkezî yönetiminin taşra üzerindeki kontrolünün zayıflamasıyla birlikte makam ve servet sahibi bir zümre olan ayânlar, özellikle XVIII. yüzyılda taşra şehirlerinin idaresinde nüfuzunu arttırmıştır.

Bu çalışmayla, merkezî otoritenin zayıfladığı böyle bir dönemde birçok idari ve adli görevi bulunan kadıların ahalî ve ehl-i örf zümresiyle münasebetleri ve sosyal hayatta yaşadıkları sorunlar arşiv belgeleri ışığında ele alınmıştır. Özellikle XVII. yüzyılda kaleme alınan nasihatname türü eserlerde devletin diğer müesseselerindeki bozulmalarla birlikte adli teşkilattaki bozulmaların sebeplerine yer verilmiştir. Söz konusu eserlerde adli teşkilattaki bozulmanın esas nedeni kadı ve naiplerin rüşvet ve iltimasa meyletmeleri olarak görülmüş, bir geçim kaynağı olmayan kadıların uzun sürelerde mağsûz kaldıkları mülahazet dönemlerinde sıkıntı çekmemek için görevli oldukları süre zarfında ahalîye zulmettikleri ifade edilmiştir.

Gerçekten de kadı ve naipler hakkında Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında dahi rüşvetle iş gördüklerine dair bilgiler vardır. Gerek dönemin kroniklerinde gerekse Divanî-hümayun kayıtlarında kadı ve naiplerin başta rüşvet ve iltimas olmak üzere çeşitli usulsüzlüklere meylettiklerine dair bazı şikâyetler olsa da bu kayıtlar Osmanlı Devleti'nin adli teşkilatında rüşvet ve iltimasın yaygın bir hastalık olduğu anlamına gelmemektedir. Zira kadı ve naipler hakkındaki şikâyet kayıtları takip edildiğinde bir kayıtta rüşvet ve kayırmacılıkla suçlanan kadı veya naibin ileri tarihli bir başka kayıtta bulundukları bölgelerin ileri gelen ehl-i örfü ile geçinemedikleri için iftiraya uğradığı anlaşılmaktadır. Bu durum aslında kadı ve naiplerin taşra idaresindeki güçler karşısındaki zafiyetlerini de göstermektedir.

Şikâyet ve Mühimme defterlerindeki on binlerce hükümden kadı ve naipler hakkında yazılmış hükümleri tespit edebilmenin bu araştırmanın sınırlarını aşacağı şüphesizdir. Bununla birlikte şikâyet defterlerinde rüşvet, iltimas ve benzeri suçlarla itham edilen kadı ve naiplerin diğer ehl-i örf görevlilere nispetle az olması bütün olumsuzluklara rağmen Osmanlı adliye teşkilatında rüşvet ve iltimasın yaygın bir hastalık olmadığına işaret etmektedir.

Etik Beyanı

Bu çalışmanın, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarından bilimsel etik ilke ve kurallarına uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilmeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, çalışmanın Committee on Publication Ethics (COPE)' in tüm şartlarını ve koşullarını kabul ederek etik görev ve sorumluluklara riayet ettiğimi beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmayla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Declaration

I declare that this study is original; that I have acted by the principles and rules of scientific ethics at all stages of the study, including preparation, data collection, analysis, and presentation of information; that I have cited sources for all data and information not obtained within the scope of this study and included these sources in the bibliography; that I have not made any changes in the data used, and that I comply with ethical duties and responsibilities by accepting all the terms and conditions of the Committee on Publication Ethics (COPE). I hereby declare that if a situation contrary to my statement regarding the study is detected, I agree to all moral and legal consequences that may arise.

Hakem Değerlendirmesi	: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması	: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
Peer-review	: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest	: The authors have no conflict of interest to declare.
Grant Support	: The authors declared that this study has no financial support.

Kaynakça

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri (BOA)

BOA, C.ADL. 73/4419.

BOA, C.DH. 76/3762.

BOA, *Atik Şikâyet Defterleri (A.DVNSŞKT)* 11/53; 35/304.

BOA, *Maraş Ahkâm Defterleri (A.DVNSAHK.ME)* 1/1; 1/141.

BOA, *Mühimme Defterleri (A.DVNSMHM.)* 112/622/ 1162; 116/697; 121/133.

Araştırma ve Tetkik Eserler

Akdağ, Mustafa. *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası “Celali İsyanları”*. 2. Baskı. Yapı Kredi Yayınları, 2013.

Akkuş, Yakup. “Osmanlı Maliyesi Literatüründe İhmal Edilmiş Bir Tartışma: Tevzi‘ Defterlerinden Vergi-i Mahsûsa’ya Geçiş”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sy 65 (2017): 29-62.

Arafal, Seher. “128 Numaralı Atik Şikâyet Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi”. *İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 2020.

Arı, Bülent, Selim Aslantaş, ve Halil İnalçık, ed. *Adâlet Kitabı*. 2.Baskı. Yeditepe Yayınevi, 2015.

Aydın, Mehmet Akif. “Mahkeme”. *İçinde Mahkeme*, c. 27. Türkiye Diyanet Vakfı, 2003.

Aydın, Mehmet Akif. “Osmanlı’da Hukuk”. *İçinde Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I., editör Ekmeleddin İhsanoğlu, I. Yıldız Matbaacılık, 1994.

Aykanat, Mehmet. “Klasik Dönemde Osmanlı Devletinde Hâkim Adaylığı: Mülâzemet”. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, sy 34 (2018): 165-88.

Baltacı, Cahit. “Arpalık”. *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 3. Türkiye Diyanet Vakfı, 1991.

Beşirli, Mehmet. “Tokat Voyvodalığı (1774-1842)”. *Belleten* 69, sy 254 (2005): 161-216. <https://doi.org/0.37879/belleten.2005.161>.

Beyazıt, Yasemin. “Esaretten Mülazemete Üsküplü Alaeddin”. *İçinde İmparatorluğun Öteki Yüzleri Toplumsal Hiyerarşi ve Düzen Karşısında Sıradan Hayatlar*, 1. Baskı, editör Fırat Yaşa. Koç Üniversitesi Yayınları, 2020.

Beyazıt, Yasemin. *Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*. 1. Basım. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Bıyık, Ömer. “124 Numaralı Mühimme Defteri (H. 1128-1130)”. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.

- Börekçi, Günhan. “İnkırâzın Eşiğinde Bir Hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı Siyasî Krizi”. *Divan*, sy 26 (2009): 45-96.
- Çınar, Hüseyin. “18. Yüzyıl Ayntab (Gaziantep)ına Şehrin Önde Gelen Aileleri Üzerinden Bakmak”. İçinde 4. *Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi*. Esenler Belediyesi Şehir Düşünce Merkezi, 2018.
- Daşcıoğlu, Kemal. “Osmanlı Devleti’nde Rüşvet ve Sahtekarlık Suçları ve Bunlara Verilen Cezalar Üzerine Bazı Belgeler”. *Sayıştay Dergisi*, sy 59 (2005): 20-25.
- Doğan, Muzaffer. “Osmanlı İmparatorluğunda Makam Vergisi: CAİZE”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy 7 (2002): 35-74.
- Doğan, Nejla. “The Fenomenon of Ayanlık and th Dynamicsin the Formation Process: The Case of Kayseri Sanjak”. *History Studies İnternational Journal Of History* 13, sy 4 (2021): 1163-84.
- Doğru, Sergen. “118 Numaralı Mühimme Defteri’nin (s.1-128) Prut Seferi Esnasında Tutulan Hükümlerin Tasnifi, Değerlendirmesi ve Metni”. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2023.
- Duzcan, Burcu. “111 Numaralı Mühimme Defteri’nin 338.-507. Sayfalarının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi”. Yüksek Lisans Tezi, Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Ekinci, Ekrem Buğra. “Osmanlı Devleti’nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3, sy 5 (2005): 417-39.
- Erçelebi, Erbuğ. “190 Numaralı Mühimme Defteri’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s.98-198)”. Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Fodor, Pál. “Sultan, Imperial Council, Grand Vizier: Changes in the Ottoman Rulling Elite and the Formation”. *Acta Orientalia Academia Scientiarum Hungaricae* 47 (1994): 67-85.
- Fulin, Neslihan. “Osmanlıda Rüşvet ve Cezası”. *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi* 1, sy 1 (2019): 26-35.
- Gölçek, Ali Gökhan. “Osmanlı Devleti’nde Rüşvetin İzleri: İstanbul Kadı Sicilleri Üzerinden Sosyo-Ekonomik Bir İnceleme”. *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10, sy 38 (2023): 72-91. <https://doi.org/10.29228/TIDSAD.72058>.
- Gül, Abdulkasim. *Yeniçeriliğin Tarihi 1*. 1. Basım. 2022, Küre Yayınları.
- Gündoğdu, İsmail. “The Ottoman Ulema Group and State of Practicing ‘Kaza’ Authority During the 18Tth Century”. Doktora Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- İlgürel, Mücteba. “Celali İsyanları”. İçinde *İslam Ansiklopedisi*, 1.Basım, c. 7. Türkiye Diyanet Vakfı, 1993.

- İnalçık, Halil. “Şikâyet Hakkı: ‘Arz-i Hâl ve ‘Arz-i Mahzarlar”. *Osmanlı Araştırmaları* VII-VIII. (1988): 33-54.
- İpşirli, Mehmet. “Beylerbeyi”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1.Baskı, c. 6. Türkiye Diyanet Vakfı, 1992.
- İpşirli, Mehmet. “Ehl-i Örf”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 10. Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.
- İpşirli, Mehmet. “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı”. İçinde *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, editör Ekmeleddin İhsanoğlu, I. IRCICA, 1994.
- İpşirli, Mehmet. “Mülazemet”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 31. Türkiye Diyanet Vakfı, 2020.
- İpşirli, Mehmet. “Naib”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 32. Türkiye Diyanet Vakfı, 2006.
- İzgöer, Ahmet Zeki, ed. *Divân-ı Humâyûn Sicilleri Diyarbekir Ahkâm Defterleri*. 1. Baskı. I. Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016.
- Kaplan, haz. Mahmut. *Nâbi Hayriyye*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2019.
- Karadeniz, Feriha. “Complaints Against the Kadis and Abuses of Their Authority”. Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.
- Karavelioğlu, Murat A. “Sâati ve Şikâyet-Nâmesi”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy 23 (2010): 131-66.
- Kaya, Mustafa. “18. Yüzyılda Ankara’da Âyanlık Mücadeleleri”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 17, sy 17 (2012): 119-38.
- Kılıç, Cihan. “Osmanlı İlmiye Teşkilatında Kariyer Sistemi”. *Turkish Academic Research Review* 3, sy 1 (2018): 153-70. <https://doi.org/10.30622/tarr.425221>.
- Kocaman, Kaan. “XVII. Yüzyılda Osmanlı’da Rüşvet”. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2019.
- Köse, Ensar. *Düstûru’l Amel li- Islâhi ’l- Halel*. 1. Baskı. Büyüyen Ay Yayınları, 2016.
- Kurt, Yılmaz. *Koçi Bey Risalesi*. 4. bs. Akçağ Yayınları, 2018.
- Midilli, Muharrem. “Osmanlı Taşrasında Ehl-i Örf’e Karşı Kadılar yahut Kânûn-i Kadîmin Ehl-i Şer’ Bekçileri (1453-1586)”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 59 (2020): 75-103. <https://doi.org/10.15370/maruifd.846118>.
- Mumcu, Ahmet. “Divan-ı Hümayun”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 9. Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.
- Mumcu, Ahmet. *Osmanlı Devleti’nde Rüşvet (Özellikle Adli Rüşvet)*. 1.Baskı. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1969.

- Nagata, Yuzo. *Tarihte Ayanlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir Deneme*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.
- Ortaylı, İlber. “Kadı”. *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 24. Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.
- Öz, Mehmet. *Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı Devleti’nde Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*. Dergah Yayınları, 2017.
- Özkaya, Yücel. “18. Yüzyılın Sonlarında Timar ve Zeametlerin Düzeni Konusunda Alınan Tedbirler ve Sonuçları”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sy 32 (1979): 219-54.
- Özkaya, Yücel. “Mütesellim”. *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1.Baskı, c. 32. Türkiye Diyanet Vakfı, 2006.
- Özkaya, Yücel. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Âyânlık*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Özvar, Erol. “Voyvoda”. *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1. Baskı, c. 43. Türkiye Diyanet Vakfı, 2013.
- Soydemir, Ümmet. *XVIII. Asır Maraş Kazası’nda İdari Yapı ve Sosyal Hayat*. 1. Baskı. Kitabe Yayınları, 2023.
- Şen, Seniha. “30 Numaralı Atık Şikâyet Defteri 1110 (1698) (İnceleme Metin)”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2018.
- Şentop, Mustafa. “Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik Kurumu (XVIII. Yüzyıl Sonlarına Kadar)”. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
- Temel, Eşref. “Konya’da Ayanlık (1639-1839)”. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Temel, Recep. “111 Numaralı Mühimme Defterinin 168.-337. Sayfalarının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi”. Yüksek Lisans Tezi, Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Tuğluca, Murat. *Osmanlı Devlet Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*. 3. Baskı. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2024.
- Tunç, Muhammed Nuri. “Kadı ve Nâiblerin Soruşturulmasında Müvellâ Uygulaması (17. Yüzyılın Sonlarından 18. Yüzyılın Ortalarına)”. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 03 Ekim 2022, 163-94.
- Tunç, Muhammed Nuri. “Kadı ve Nâiplerle İlgili Divân-ı Humâyûn’a Yansıyan Şikâyetler: 35 Numaralı Atık Şikâyet Defteri Örneği”. Türkiye Adalet Akademisi, t.y., 639-56.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*. 4. Baskı. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

- Yanar, Ömür. “I Numaralı Maraş Ahkâm Defterinde Adıyaman (Hısn-ı Mansur, Behisni, Kahta, Gerger, Samsad)’a Gönderilen Hükümlerin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi”. Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2016.
- Yeniçeri, Celal. “Mezâlim”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1. Baskı, c. 29. Türkiye Diyanet Vakfı, 2004.
- Yıldırım, Mehmet Zahit. “Osmanlı’da Mütesellimlik Kurumu ve Karahisar-I Sâhib ve Konya Mütesellimi Ali Ağa”. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 9, sy 1 (2014): 95-114.
- Yıldırım, Mehmet Zahit, ve Ümmet Soydemir. *XVIII. Asırda Maraş’ta Ayan Ailelerinden Dulkadiroğulları ve Bayezidoğullarının İktidar Mücadelesi*. 17, sy 2 (2022): 174-87. <https://doi.org/10.48145/gopsbad.1121778>.
- Yörük, Gül. “Osmanlı’da Toplum Devlet İlişkilerine Bir Örnek: 112 Numaralı Atık Şikayet Defteri”. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Yücel, Yaşar. *Kitab-ı Müstetab Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler*. Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974.
- Yücel, Yaşar. *Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler II Kitâb-ı Mesâlihi’l-Müslîmîn ve Menâfi’l-Mü’minîn*. 1980, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınevi.